

УДК 349.3

*Т. В. Шлапко, асистент кафедри цивільно-правових дисциплін та банківського права
ДВНЗ “Українська академія банківської справи Національного банку України”*

МІСЦЕ ПЕНСІЇ ПО ІНВАЛІДНОСТІ В СИСТЕМІ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Стаття присвячена визначенню елементів системи права соціального забезпечення, дослідженню права пенсійного забезпечення як його підгалузі, з'ясуванню місця пенсії по інвалідності в цій системі, обґрунтуванню її як інституту.

Ключові слова: система права соціального забезпечення, право пенсійного забезпечення як підгалузь права соціального забезпечення, пенсія по інвалідності як інститут.

Постановка проблеми. Право соціального забезпечення існує, функціонує, розвивається як певна система, кожен елемент якої знаходиться в тісному зв'язку з іншими елементами. Норми права, які формують галузь права соціального забезпечення, розташовуються у певному

порядку, який об'єктивно зумовлений характером соціально-забезпечувальних правовідносин. На сучасному етапі для побудови дієвої системи державного пенсійного страхування інвалідів в Україні необхідне удосконалення системи правових норм у сфері пенсійного забезпечення по інвалідності, а отже,

в цих умовах слід створити чіткий та однозначний опис системи.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідженню системи права соціального забезпечення та її елементів приділялася увага в літературі такими науковцями, як В. С. Андрєєв, М. Д. Бойко, Н. Б. Болотіна, М. Л. Захаров, Л. В. Кулачок, П. М. Маргієв, С. М. Прилипко, І. М. Сирота, Б. І. Сташків та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Визначення системи сучасного права соціального забезпечення України ускладнюється тим, що жодним законодавчим актом вона не встановлена (загальну будову галузі у напрямі її реформування окреслює Концепція соціального забезпечення населення України, яка не має юридичної сили закону), не має одноставної думки і в науці щодо її елементів, не визначено також місце права пенсійного забезпечення та пенсій по інвалідності у цій системі.

Метою даної статті є визначення елементів системи права соціального забезпечення, дослідження права пенсійного забезпечення як його підгалузі, з'ясування місця пенсії по інвалідності в цій системі, обґрунтування її як інституту підгалузі права пенсійного забезпечення.

Виклад основного матеріалу. Право соціального забезпечення як галузь права є сукупністю правових норм, що іменується системою в тому сенсі, в якому вона розуміється філософською та правовою думкою. Для неї характерні певна “впорядкованість змісту, стійкість зв'язків внутрішньої структури, здатних виявити і забезпечити дію властивостей цілісної системи, що не властиві її окремим елементам” [1, с. 28], “відносна самостійність, ... автономність функціонування” [2, с. 288]. Отже, цілісна систематизована сукупність норм, що складають самостійну галузь права, які об'єктивно існують самостійно або об'єднані у правові інститути, знаходяться у певному ієрархічному зв'язку і є системою права соціального забезпечення.

У науковій літературі немає єдності думок щодо змісту загальної та особливої частин права соціального забезпечення, однак враховується, що загальна частина права соціального забезпечення складається із загальних правових норм, які відображають специфіку даної галузі, а особлива – із правових інститутів, норми яких регламентують окремі види суспільних відносин по соціальному забезпеченню [3; 4, с. 39–45; 5,

с. 15–18; 6, с. 20–21; 7, с. 82–87; 8, с. 35–45; 9, с. 100–109; 10, с. 194–203].

До загальної частини належать норми, що характеризують предмет, метод, функції, принципи, джерела, організаційно-правові форми, суб'єктів, завдання галузі за чинним законодавством. Такими нормами, наприклад, є закріплені у ст. 46, 92 Конституції України, ст. 2, 3, 7, 9–21 Закону України “Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування” від 9 липня 2003 р., ст. 1–5 Закону України “Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності” від 23 вересня 1999 р.

Треба зазначити, що хоча система особливої частини ще формується, але вже має у своїй структурі не тільки правові інститути, а й підгалузі. Підставою для поділу всіх норм права соціального забезпечення на підгалузі та інститути є організаційно-правові форми надання соціального забезпечення та види правовідносин, які регулюються певною сукупністю норм, що є предметом права соціального забезпечення [10, с. 203]. А в кінцевому підсумку норми групуються в інститути за ознакою відносно самостійного об'єкта “видових” соціально-забезпечувальних відносин. До особливої частини права соціального забезпечення слід віднести ті норми, які об'єднуються в інститути та детально регулюють окремі види соціального забезпечення, тобто ті, що регламентують розмір, умови, джерела фінансування та порядок надання фізичним особам конкретних видів соціального забезпечення, захист соціально-забезпечувальних прав. Тому можна констатувати, що система особливої частини досить складна. Одним із центральних елементів особливої частини права соціального забезпечення визнається підгалузь права пенсійного забезпечення, але у юридичній науці існують абсолютно протилежні думки з приводу її існування. Ідею виділення саме “пенсійного права” як підгалузі права соціального забезпечення підтримали П. М. Маргієв, І. М. Сирота, М. Д. Бойко.

Підгалузь пенсійного права І. М. Сирота у 1998 році визначив як сукупність правових норм, які регулюють суспільні відносини з надання громадянам регулярного матеріального забезпечення у грошовій формі з настанням пенсійного віку, за наявності трудового стажу, вислуги років, інвалідності, втрати

годувальника, а також інших, нерозривно пов'язаних із ними відносин [11, с. 16]. Досить прогресивне у свій час на сьогодні це визначення застаріло. Якщо звернути увагу на сучасні пенсійні правовідносини, то стає зрозуміло, що у даному понятті звужений суб'єктний склад – більш доцільно визначати не громадянин, а особа. Фраза “нерозривно пов'язані із ними відносини” не визначає, які саме маються на увазі, але все ж таки можна припустити, що це процедурні та процесуальні. Крім того, у визначенні на ознаку регулярності не вказано конкретно як на “щомісячне матеріальне забезпечення”, а також слід врахувати, що наявність страхового стажу має значення не тільки для забезпечення при настанні пенсійного віку.

М. Д. Бойко зазначає, що пенсійне право являє собою таку сукупність правових норм, яка виокремилась у межах галузі права соціального забезпечення і регулює якісно однорідні відносини в певній сфері соціального захисту населення – сфері пенсійного забезпечення [12, с. 8]. Визначення названого науковця досить загальне і не окреслює основні характеристики підгалузі, крім тієї, що норми регулюють відносини, які складаються у сфері пенсійного забезпечення.

П. М. Маргієв у своїй праці застосовує як назву “радянське пенсійне право”, так і “право пенсійного забезпечення”, до загальної частини якого він відносить норми, що характеризують предмет права пенсійного забезпечення, джерела, основні принципи та пенсійні правовідносини, а до особливої – всі інші норми, згруповані за окремими інститутами і які регулюють підстави, порядок, розміри окремих видів пенсій [5, с. 16–17].

Слід зауважити, що С. М. Прилипко критикує таку думку щодо існування підгалузі. Він наголошує на існуванні центрального інституту особливої частини – інституту пенсійного забезпечення, вважаючи, що у науці теорії держави і права не викристалізовані чіткі критерії поняття “підгалузь права”, що предмет і метод пенсійного права не відрізняються від предмета і методу права соціального забезпечення [10, с. 201, 141–146].

П. Д. Пилипенко дотримується думки щодо існування інституту страхових та державних пенсій, який має у своїй структурі два відносно самостійні утворення (підінститути) – страхові пенсії та нестрахові, які забезпечують регулювання подібних за характером груп соціально-забезпечувальних відносин [8, с. 40–41].

В інших наукових працях пенсійне забезпечення аналізується як комплексний правовий інститут зі складною структурою [7, с. 84–85] чи генеральний інститут “пенсійного страхування і пенсійного забезпечення”, який буде входити до утвореної з часом підгалузі “право загальнообов'язкового державного соціального страхування” і включає в тому числі і простий правовий інститут “пенсія по інвалідності від загального захворювання” [9, с. 105].

Враховуючи всі ці наукові напрацювання, ми дотримуємося думки, що право пенсійного забезпечення як підгалузь у праві соціального забезпечення вже сформована – це систематизована сукупність інститутів та окремих норм, що регулюють пенсійні відносини, згруповані залежно від пенсійного ризику. Використання назви “право пенсійного забезпечення” обґрунтовується тим, що зрозумілою стає основна мета, призначення підгалузі – реалізація особою права саме на пенсійне забезпечення. На підтвердження цієї думки слід врахувати, що 9 липня 2003 р. були прийняті базові закони у сфері пенсійного забезпечення – “Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування”, “Про недержавне пенсійне забезпечення”. Створюючи таку значну за обсягом сукупність пенсійних норм, законодавець, прийнявши основний закон у цій сфері, об'єднав їх у 113 статей, однак не включив до його змісту регулювання пенсійного забезпечення у солідарній системі окремих категорій осіб.

Функціональна єдність правових норм підгалузі обумовлена тим, що всі вони спрямовані на забезпечення життя осіб хоча б на рівні прожиткового мінімуму після настання пенсійного ризику. Сукупність пенсійних правових норм адекватно відповідає певному специфічному колу суспільних пенсійних відносин, тобто підгалузь має в цьому сенсі єдиний і самостійний предмет регулювання, а, отже, і предметну єдність. Усі відносини із пенсійного забезпечення, тобто по призначенню та наданню різних видів пенсій, відрізняються одне від одного деталями і враховують певні особливості та механізми, які засновані на єдиних принципах та загальних цілях надання пенсійного забезпечення, а їх схожі в головному ознаки і об'єднують їх в окрему підгалузь права. Реалізація права на пенсію в солідарній системі можлива лише з настанням пенсійного ризику – віку, інвалідності, втрати годувальника, а також у зв'язку з тривалою професійною діяльністю або роботою з особливими умовами праці чи в особливих географічних районах, після

встановлення якого особа може звернутися до Пенсійного фонду України про призначення пенсії, а пенсійний орган виносить відповідне рішення. Право пенсійного забезпечення при порушенні вимог норм органами Пенсійного фонду передбачає санкції адміністративної, дисциплінарної та майнової відповідальності, а правомочними особами в основному – правовідновлювальні та правообмежувальні санкції майнової відповідальності, які закріплені у базовому законі.

Підгалузь права пенсійного забезпечення має ускладнену структуру, яку складають декілька інститутів з такими ж складними нормативними утвореннями. До них належать: пенсії за віком, пенсії по інвалідності, пенсії у разі втрати годувальника, пільгові пенсії, пенсії за вислугу років з їх різновидами, пенсії за особливі заслуги перед Україною. До даної підгалузі включаються також норми щодо визначення суб'єктів і змісту пенсійних правовідносин, юридичних фактів, на підставі яких виникають, змінюються та припиняються зазначені правовідносини; норми процедурного характеру щодо порядку встановлення юридичних фактів, умов та порядку надання пенсій, із призначення, перерахунку, обрахування розмірів, виплати і доставки пенсій; норми щодо захисту пенсійних прав; норми процесуального характеру щодо вирішення пенсійних спорів; норми щодо юридичної відповідальності страхувальника і застрахованої особи, пенсіонера та органу з призначення пенсії. Деякі з них згруповані у самостійні правові інститути, наприклад, щодо захисту пенсійних прав, щодо вирішення пенсійних спорів, юридичної відповідальності сторін пенсійних правовідносин, деякі – у підінститути, наприклад, щодо порядку встановлення юридичних фактів для призначення пенсій різних видів, щодо умов та порядку надання, призначення, перерахунку, обрахування розмірів, виплати і доставки пенсій різних видів (адже предмет регулювання права пенсійного забезпечення разом з системоутворюючими матеріальними правовідносинами (суто пенсійно-забезпечувальними) складають і обслуговуючі їх процедурні та процесуальні відносини; природно, що вони регулюються нормами процедурного та процесуального характеру, які також об'єднуються в однорідні нормативні утворення).

Підгалузь права пенсійного забезпечення характеризується єдністю змісту, яка виражається у спеціальних принципах. У соціальній державі розміри пенсій не повинні залежати від стану державного бюджету чи бюджету Пенсійного фонду України. Обчислення розмірів пенсій в тому обсязі, який

забезпечує гідне життя і людське існування, повинно стати важливою гарантією, однак на сьогодні в деяких випадках не можна говорити навіть про принцип гарантування пенсії не нижче встановленого прожиткового мінімуму. Крім того, законодавець встановив високий рівень пенсійного забезпечення державних службовців та деяких інших категорій осіб, знизивши вимоги до умов пенсійного забезпечення, а також спростивши правила обчислення розмірів пенсій. Принцип диференціації, який знаходить своє відображення в праві соціального забезпечення, зводиться до встановлення розміру пенсії залежно від різних юридично значимих фактів, що враховуються в законодавстві.

Одним із окремих самостійних інститутів права пенсійного забезпечення є пенсії по інвалідності з комплексом норм, що регулюють тільки пенсійні відносини по інвалідності (адже інститут однорідний за своїм змістом). Відразу слід зазначити, що за правилами українського правопису більш доцільно використовувати конструкцію “пенсія за інвалідністю”, однак законодавець її не застосовує. Відносини з пенсійного забезпечення по інвалідності належать до пенсійних правовідносин, які в свою чергу – до кола соціально-забезпечувальних, причому за природою вони наближені, але не ідентичні. Оскільки інститут пенсій по інвалідності регулює частину саме пенсійних відносин, які входять до предмета галузі права соціального забезпечення, то при визначенні їх внутрішньої структури слід виходити з необхідності виявлення саме законодавчо відокремленого комплексу правових норм, що забезпечує цілісне регулювання даного різновиду соціально-забезпечувальних відносин у сфері призначення та виплат пенсій по інвалідності, що носять страховий характер. Кожна особа з інвалідністю має специфічні властивості, які характерні тільки тільки для неї і які складають саме її правовий статус. Відповідно розмір пенсії, що призначається конкретній особі-інваліду, завжди індивідуальний.

Інститут пенсій по інвалідності характеризується наявністю різних видів пенсій по інвалідності, сталістю поєднання двох організаційно-правових форм, в яких здійснюється забезпечення політики держави по відношенню до рівня забезпечення різних категорій осіб з інвалідністю. Про самостійність правових норм, що складають інститут пенсій по інвалідності, свідчить зміст пенсійного законодавства, в якому вони об'єднані в спеціальний розділ IV Закону України “Про

загальнообов'язкове державне пенсійне страхування". Норми інституту пенсій по інвалідності є нестабільними, про це свідчить те, скільки разів змінювалися умови призначення (особливо щодо встановлення інвалідності, страхового стажу), правила обчислення розмірів пенсій за загальними умовами та окремими категоріями осіб.

Відносини, що входять до предмета інституту пенсій по інвалідності, пов'язані з поетапною процедурою реалізації особою-інвалідом права на пенсію по інвалідності. Реалізація права на пенсію по інвалідності можлива лише з настанням інвалідності, і тільки після винесення рішення МСЕК особа зі статусом інваліда або її представник має право вимагати від Пенсійного фонду України призначення пенсії, а Пенсійний фонд виносить відповідне рішення, причому не має права на власний розсуд вирішувати питання про призначення чи відмову у призначенні, а лише керується встановленими законом нормами. Юридичними гарантіями права на пенсію по інвалідності є спеціальний комплекс правових норм, призначених забезпечувати реалізацію права на пенсійне забезпечення і захист прав осіб у цій сфері.

З огляду на вказані особливості ми можемо розглядати пенсії по інвалідності як один з елементів системи права соціального забезпечення. Ні як окремі права, а як підгалузю пенсійного забезпечення цієї системи.

Висновки. Теоретичне визнання права пенсійного забезпечення як окремої підгалузі права соціального забезпечення, процедура визначення розмірів виплати пенсії інваліду за право соціального забезпечення.

Висновки. Теоретичне визнання права пенсійного забезпечення як окремої підгалузі права соціального забезпечення, процедура визначення розмірів виплати пенсії інваліду за право соціального забезпечення.

Висновки. Теоретичне визнання права пенсійного забезпечення як окремої підгалузі права соціального забезпечення, процедура визначення розмірів виплати пенсії інваліду за право соціального забезпечення.

Отримано 18.10.2013

Анотація

Стаття присвячена определению элементов системы права социального обеспечения, исследованию права пенсионного обеспечения как его подотрасли, выяснению места пенсии по инвалидности в этой системе, обоснованию ее как института.

Summary

This article is devoted to defining the elements of the System of Social Security Law, the study and covering of the Pension Rights as its sub-branch (the sub-branch of the System of Social Security Law),

Аналіз правових норм свідчить про об'ек-

тивну необхідність та державну зацікавленість у врегулюванні пенсійних відносин по інвалідності. Норми права у сфері призначення пенсій належать до права соціального забезпечення і регулюються в окремій інституції. Під правотим інститутом пенсій по інвалідності розуміється сукупність юридичних норм, визначених для реалізації права соціального забезпечення осіб з інвалідністю, умови призначення, порядок визначення розмірів виплати пенсії по інвалідності і спрямовані на реалізацію особою з інвалідністю права на пенсійне забезпечення.

Можливо літературі

1. Болотіна Н. Б. Право соціального захисту України : навчальний посібник [Текст] / Н. Б. Болотіна. – К. : Знання, 2005. – 615 с.
2. Бойко М. Д. Право пенсійного забезпечення в Україні : навч. посібник [Текст] / М. Д. Бойко. – [Вид. 2-ге, випр. і доп.]. – К. : Атіка, 2006. – 356 с.
3. Бойко М. Д. Право пенсійного забезпечення в Україні : курс лекцій [Текст] / М. Д. Бойко. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 288 с.
4. Бойко М. Д. Право пенсійного забезпечення в Україні : навч. посібник [Текст] / М. Д. Бойко. – [Вид. 2-ге, випр. і доп.]. – К. : Атіка, 2006. – 356 с.
5. Советское право социального обеспечения : учебное пособие [Текст] / Пред. П. М. Маргусев. – М. : Юрид. лит., 1989. – 400 с.
6. Право социального обеспечения : учебное пособие [Текст] / Буянова М. О., Гусов К. Н., Кобзева С. И. и др. ; под ред. К. М. Тучкова. – М. : Проспект, 2009. – 400 с.
7. Право социального обеспечения : учебное пособие [Текст] / Буянова М. О., Гусов К. Н., Кобзева С. И. и др. ; под ред. К. М. Тучкова. – М. : Проспект, 2009. – 400 с.
8. Право социального обеспечения : учебное пособие [Текст] / Буянова М. О., Гусов К. Н., Кобзева С. И. и др. ; под ред. К. М. Тучкова. – М. : Проспект, 2009. – 400 с.
9. Право социального обеспечения : учебное пособие [Текст] / Буянова М. О., Гусов К. Н., Кобзева С. И. и др. ; под ред. К. М. Тучкова. – М. : Проспект, 2009. – 400 с.
10. Прилипко С. М. Предмет права социального обеспечения [Текст] : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05 / Прилипко Сергей Миколайович ; Национальна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2007. – 382 с.
11. Сирота І. М. Право пенсійного забезпечення в Україні: курс лекцій [Текст] / І. М. Сирота. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 288 с.
12. Бойко М. Д. Право пенсійного забезпечення в Україні : навч. посібник [Текст] / М. Д. Бойко. – [Вид. 2-ге, випр. і доп.]. – К. : Атіка, 2006. – 356 с.

clarification of the place of Disability Pension in the System of Social Security Law and justification of Disability Pension as its Institute.